

ЛЮДНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ У ГІДРОНІМАХ ТА ОРОНІМАХ

У 1999 р. у Львові вийшов довгоочікуваний перший том фундаментальної, чотиритомної у задумі праці "Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат", керованої Степаном Павлюком, директором Інституту народознавства НАН України. Том присвячений археології та антропології. Оскільки наступного лінгвістичного тому цієї вагомій розвідки доведеться, на мою думку, очікувати значно довше, хочу на фоні вже наявного археологічного тому і в якомусь зіставленні з ним викласти своє бачення етнічної історії Східних Карпат, як ця історія вимальовується за даними назв карпатських річок та гір. Фрагменти своїх карпатських топонімічних студій, призначених саме для другого тому названої праці, я вже почасти опублікував у серії статей, а тут спробую вималювати загальну картину, менше зосереджуючись на етимології конкретних топонімів, якщо вона вже викладена в моїх опублікованих статтях: етимологію можна заступити посиланням на відповідну публікацію.

Найдавніші топоніми Українських Карпат є не тільки дослов'янськими, а й доіндоєвропейськими. Вдалося більш-менш надійно встановити доіндоєвропейське постання шести назв – виключно гірських йдеться, власне, не про шість оронімів, а про шість їх груп, кожна з яких включає від десятка до сотні й більше назв (переважно з численними варіаціями) і один або кілька оротермінів. Ці назви (наводжу основні) – **Товтри, Магура, Горган, Гропа, Хом, Щовб** (тут розмаїтих варіантів найбільше, пор. хоч би відоме **Чоп**). Обґрунтування доіндоєвропейського походження цих оронімів розгорнуто викладено в моїх статтях [6:4-6] – щодо назви **Товтри**, що є українським рефлексом оніма, який для іншої території має польську форму **Татри**, причому обидві форми продовжують зафіксоване в 999 р. Tritri і становлять, імовірно, релікти

доіндоєвропейської назви всієї території Карпат, а також [17: 44-49] – щодо інших наведених назв.

Ще раз зупинюся лише на назві **Горган** (множина **Горгани** вживається тільки в науковій літературі). Річ у тім, що Р.Козлова, зовсім не торкаючись проблеми проривного **г** у цій назві, вже давно запропонувала її слов'янську інтерпретацію, і мені кажуть, що ось де правда. Але пропонована дослідницею праслов'янська структура ***gъrg-ань** з коренем ***gъrg-**, який зводиться до іє. ***ger-** "гнути, крутити" у ступені редукції з детермінативом **-g-** [21: 60], дуже сумнівна, бо корінь ***gъrg-** за межами ороніма й оротерміна **Горган** оронімічно не засвідчений і, найімовірніше, є експресивним подзвінченням звуконаслідувального кореня ***gъrk-** [33: 208-209].

Між тим лексема **Горган** є типовим карпатизмом. В Українських Карпатах є близько десятка гір з такою назвою (часто з прикметником-диференціатором), у Румунії – 12, в албанській мові маємо апелютив **gërgalle** "кам'янисте місце". Пор. і неіндоєвропейське, берберське **akerkus** "скеля", і перший компонент західнокарпатського ороніма **Крконоше**, який досить переконливо інтерпретований Й.Губшмідом як доіндоєвропейський [17: 45-46]. У назві **Горган**, отже, йдеться про подзвінчений варіант кореня ***kurk->** псл. ***къrk-**.

Цей факт подзвінчення – оглушення, наявний і в деяких інших названих вище доіндоввропейських оронімах, дозволяє конкретніше усвідомити дуже містке означення "доіндоєвропейський". У Карпатах людність фіксується вже 800 тисяч років, з неандертальських часів [2:32]. Відтоді в Українських Карпатах побували носії сили-силенної різних археологічних культур, наприклад лінійно-стрічкової кераміки, полгарської, тиської, маліцької тощо, про які археологи не можуть сказати, чи представляли вони різні етноси, чи різновиди одного етносу. На цьому фоні виразно виділяється трипільська культура, що з'явилась у Карпатах (і в ширших межах майже всієї майбутньої України та східної Румунії) на

початку IV тис. до н.е. і зникла наприкінці III тис. до н.е. [2: 89]. У світлі новіших вислідів Ю.Мосенкіса, що виділяє для мови трипільської культури (вчений воліє називати її трипільсько-егейською і в кінцевому рахунку пов'язує з Месопотамією) коливання глухих – дзвінких, зокрема k–g, коливання l–r, пор. *mogyla – Магура, суфікс -an, пор. Горган [24: 12-14], можемо припускати, що всі чи майже всі збережені досі доіндоєвропейські ороніми Українських Карпат належать трипільській мові.

За даними топонімії в Українських Карпатах на зміну трипільцям прийшли давньоєвропейці. Йдеться про значний масив скотарських (номадських) племен, що десь у кінці IV – початку III тис. до н.е. мігрували зі своєї прабатьківщини в Передній Азії і, поступово переміщаючись на північ та захід з рядом роз'єднань по дорозі (спочатку відділились племена, що стали основою анатолійських етносів і поруч з ними греків, далі тохарські групи та індоіранці), примірно в середині III тис. до н.е. опинилися в щедрому пашею для худоби Північному Причорномор'ї, в основному між Доном і Дністром (концепція В.Іванова й Т.Гамкрелідзе). Звідси давньоєвропейці у III–II тис. до н.е. почали освоювати Центральну та Західну Європу. Археологічно це культура шнурової кераміки [28: 26-27, 38]. У Східних Карпатах шнуровики з'явилися на зламі III–II тис. до н.е., де їх культура включає “елементи попередніх культур, зокрема пізнього Трипілля” [2: 123]. У першій половині II тис. до н.е. культура шнурової кераміки стає загальноєвропейським явищем [2: 124]. Йдеться про племена, що говорили індоєвропейською мовою, ще не розділеною або не дуже виразною диференційованою на різні індоєвропейські мови.

В Українських Карпатах давньоєвропейську генезу з більшою чи меншою переконливістю можна адресувати чималій групі гідронімів. У моїх публікаціях така генеза обґрунтовується (як правило, з широким використанням реєзультатів, уже одержаних ученими, передусім

І.Желєзняк, О.Трубачовим, Ю.Удольфом, В.Шмідом) для гідронімів Бутля, Лаборець, Лімна, Лімниця, Опака, Опатний, Олейка, Орява, Раба, Рава, Раковець, Салва, Солючка, Сян [19: 41-44], Варва, Вижниця, Вишниця, Вишня, Мараморош, Мариш, Іда, Іза, Урич, Ушиця [18: 40-45], Манівка, Полтва, Полуй, Свидник, Свиняк, Совиця [16: 27-31]. Зазначимо, що майже всі ці назви існують не в єдиному випадку, а поза тим мають і суфіксально ускладнені похідні гідроніми.

Зупинюся ще на одній безперечно давньоєвропейській назві і терміні **сигла**, яку чимало дослідників і досі постійно відносять до румунізмів. Цей добре знаний у Карпатах термін **сигла** "гірський ліс; багно в лісі; мокра лука" [22: 249; 27: 212-213] породив цілу низку оронімів. У бойків зафіксовано назви гір Сигла (чотири гори), Сиглина, Сигловате, Сигловка, Сигліс (у непрямих відмінках: на Сиглосі) та ін. [29:77], у гуцулів Сигла [35: 147], на Буковині Цигла. Назви ці й сам термін дослідники чи не одностайно виводять з рум. *sihlă* з варіантами *silhă*, *țihlă* "молодий ліс", регіональне "верх, вершина гори", яке в свою чергу кваліфікується як слов'янське запозичення [34: 768]. І у 1997 р. сказано: "Географічний термін **сигла**... є наслідком румунської експансії XIII ст." [23: 34], і в 2001 р. С.Вербич відніс цей термін до румунізмів [1: 28-29].

Між тим Ю.Удольф обґрунтував широкий ужиток цього терміна у слов'ян, передусім східних та західних, реконструював псл. **sigъla* і задовільно етимологізував це древнє утворення з іє. **sei-/soi-*: **sī-/sī-* "текти, мокрий", далі **seik^u-*, пор. гідронім **Сена** у Франції (Seine<Секвана) з давнім суфіксом **-ъла**, доданим, не виключено, вже на слов'янському рівні. Таким чином, термін **sigъla* має давньоєвропейську генезу і колись позначав мокру, багнисту місцину, а далі "багnistий ліс", що й нині збережено бойками [36: 388-393]. Цю етимологію прийняли Г.Борек, В.Шмід та ряд інших учених. Вона означає, що з походження термін **сигла** є не гірським, а водним. І що цей термін – типовий карпатизм. Зв'язок з водою добре підтверджується гідронімією України: Сигла (три потоки),

Сигли (два потоки), Сиглинка, Сиглянчик, Сигільний, Сигільський, Сиглинський, Сиглянський, Сигляниківський, Сиглуватий – усі в Карпатському регіоні [30: 500]. Але далі термін **сигла**, законсервованися саме в Карпатах, відбив у своїй семантиці локальну специфіку “багнистий ліс” > “гірський ліс” (початково – з наявністю вологих місць) > “гора”.

Як бачимо, два найдавніші топонімічні шари Українських Карпат – доіндоєвропейський та давньоєвропейський – розрізняються на той спосіб, що до першого належать тільки гірські назви, а до другого – тільки водні. Це дуже знаменний факт. Доіндоєвропейські назви збереглися лише тому, що їх засвоїли наступники-давньоєвропейці. Взагалі те, що дійшло до нас у живому вигляді, пройшло через усі мови, що побутували на даній території після появи назв, що збереглися. Отже, утворення гірських назв давалося давньоєвропейцям важче, ніж водних. Для них виявилось зручнішим засвоювати чужі ороніми, тоді як жодного чужого гідроніма вони не засвоїли, давши річкам свої назви. Це означає, що давньоєвропейці мали поганий (уже забутий) гірський досвід і хороший досвід річковий. А ця обставина може підказати маршрут їх міграції. Давньоєвропейці прийшли в Карпати з рівнинної місцевості, де не було гір, але було багато рік. Отже, не з-за Альп, як гадав Г.Крає, не з району Балкан. Найімовірніший шлях: схід - захід. Давньоєвропейці прийшли в Карпати з Північного Причорномор'я, з території півдня сучасної України.

Спадкоємцями давньоєвропейців в Українських Карпатах стали фракійські (північнофракійські) племена. Фракійці прийшли в Карпати з півдня, утворивши “так звану “північнофракійську” етнокультурну зону” [2: 133]. За археологічними даними різні фракійські племена перебували в районі Карпат (найбільше в Закарпатті) від XII – X ст. до н.е. [2: 144] до I–II ст. н.е., мешкаючи в цей час уже і в Прикарпатті (липицька культура) і поступово були асимільовані слов'янами [2: 225-226]. Отже, в районі Карпат північні фракійці перебували більше тисячі років. Від тих часів досі збереглися такі фракійські з походження гідроніми, як, передусім,

назви великих рік **Дністер, Серет, Прут**. Кожна з цих трьох назв має фракійську генезу та іранське (скіфське) нашарування, яке наклалося, найімовірніше, за межами Карпатського регіону.

В одному випадку це нашарування іран. **Дьн-** "ріка" на фракійське *isros>istros "швидкий", д.-рус. ģстръ, у другому поява початкового **С-** при давній формі *Erasos "текуча", пор. форму цього гідроніма Ἐρασος Птолемея (II ст.). Скіфи допасували початковим **С-** зміст назви до своєї мови, пор. д.-інд. saratī "тече". Як бачимо, форма Σερετος у Костянтина Багрянородного взагалі не містить східнослов'янського генетичного повноголосся, бо тут звукосполучення -ερα- було вже у Птолемея. Слов'яни, не виключено, тільки долучили своє фонетичне осмислення фракійського *Ерас і далі скіфського *Серат у формі **Серет**, сприйнявши чужомовну назву дійсно як повноголосну. Тому не можу приєднатися до думки В.П.Шульгача, що **Серет** (власне, всі три Серети в Україні) належать до назв, генеза яких "як слов'янських не викликає сумнівів" [32: 240]. Що ж до Пруту, то кваліфікую всупереч Геродотові зафіксовану ним форму Πόρατα, структурно Ρογ-ατ-а "бродувата", як фракійську (паралель: Карп-ат-и), а форму Πυρετος як її скіфську (а не грецьку) трансформацію. Перебудова Πόρατα в **Прут** виконана вже слов'янами. Докладніше, з посиланнями (тут багато зробив В.Георгієв) та аргументами, відповідний матеріал викладено в моїй статті [5:10-15].

Там же обґрунтовується думка про фракійське походження гідронімів **Опір, Черхава** (для обох назв учені енергійно обстоюють їх слов'янське постання, однак системної аргументації для цього не вистачає, самі факти співзвучності різних лексем нічого не доводять, як на це слушно вказав В.Махек), а також, з виразною слов'янською добудовою, Кодриш, Латориця, Солоніпер, Стрий, а можливо й **Бистриця** (у Карпатах їх є п'ять, і вони, не виключено, є слов'янськими адаптаціями фракійських **Стриїв**). Якщо у наведених назвах засвідчуються явні фракійсько-слов'янські контакти, то в назві **Сян**, імовірно, відбита верхня межа

назвотворчої діяльності фракійців в Українських Карпатах: давньоєвропейські-фракійські контакти.

Фракійці залишили свій виразний слід і в оронімі Карпат. Сама назва **Карпати** найліпше виводиться якраз з фракійської мови, що дуже обгрунтовано показав В.Георгієв [14: 75-79]. Існує серія розмаїтих інтерпретацій цієї назви – від доіндоєвропейських (С.Роспанд) до слов'янських. Серед останніх найсвіжіша належить Р.Козловіч, яка виводить назву **Карпати** з псл. *кърать(јъ) “з вигинами, виступами, горбатий, нерівний” <*къръ “щось криве, вигнуте, вигин, виступ” <іє. (s) кер- “гнути; крутити” у ступені редукції з детермінативом -р- [21: 57-59]. Але розвиток *къръ->*каръ є фонетично малоімовірним і, головне, міг відбутися лише близько тисячі років пізніше від часу, коли форма каръ уже була реально засвідчена Птолемеєм: Καρπάτης Ὀρος. Назва ця явно дослов'янська. У слов'ян ні в старих писемних джерелах, ні в старших фольклорних жанрах вона не свідчиться – фігурує назва **Гори**, іноді з означенням **Угорські** (чи іншим етнічним прикметником) **Гори**. В українському фольклорі Карпати з'являються лише в коломийках, що належать до наймолодших фольклорних жанрів і могли народжуватися навіть у XIX-XX ст. Впадає в око й “одинокість” назви. Якщо інші старі ороніми обростають серіями похідних та варіативних назв, то про Карпати цього сказати не можна. Тому, гадаю, назва **Карпати** взагалі не мала мовної безперервності, а була поновлена книжним шляхом, географами, які полюбили відбивати на картах назви, вилучені з Птолемея. Якраз авторитет Птолемея й спричинився до того, що ми нині називаємо цей гірський масив **Карпатами**, а не **Бескидами** чи як інакше.

Назва **Бескиди**, до речі, теж є фракійською, а не іллірійською, як то приймав О.Трубачов [6: 1-4]. Поза цими двома макрооронімами фракійцям, імовірно, належать в Українських Карпатах орогрупи **Кобила** й **Малява** – всупереч їх слов'янським асоціаціям [7:25-28]. Загалом в оронімі, на відміну від гідронімії, фракійські племена в Карпатському

регіоні, здається, більше успадковували, аніж номінували. Оронімія взагалі виявляється більш стабільною, менш рухливою, ніж гідронімія. Вона змінювалася повільніше і краще зберігала давнину. Характерно, що кельти в оронімії Українських Карпат відбилися дуже обмежено, а іллірійці та германці нібито ніяк не відбилися, хоч в гідронімії такі відбитки наявні.

Названі етнічні групи з'явилися в Українських Карпатах у часи, коли там, принаймні в Прикарпатті, вже мешкали слов'яни, подекуди поряд з фракійцями. До слов'ян, імовірно, прийшли, як інфільтрація в складі фракійського населення, лише іллірійці. Появу іллірійців у Східних Карпатах – спочатку в Закарпатті, а потім і в Прикарпатті – археологи пов'язують з культурою Гава, що припадає на кінець XII–X ст. до н.е. [2:143-144]. І в цій культурі, і в інших вони пов'язуються з північними фракійцями, перебуваючи в Карпатському регіоні – завжди в менших кількостях, ніж фракійці, – до IV – V ст. до н.е. [2:156]. Досить високо внесок іллірійців у карпатську гідронімію оцінив О.Трубачов, назвавши в Прикарпатті 23 іллірійські гідроніми [31: 276-279, карта 14]. Однак аналіз цих нібито іллірійських гідронімів, виконаний Ю.Удольфом, І.Беднарчуком, В.Шульгачем та іншими вченими, в тім числі й автором цих рядків (розгляд усіх цих матеріалів подано в моїх статтях [11: 9-16, 8: 37-44]), засвідчив, що серед них мають іллірійські шанси тільки п'ять назв: **Дустров, Дуна, Жван, Джурин, Гериня**, та й серед цієї п'ятірки перші два гідроніми є швидше фракійськими, а три останні досить обгрунтовано можуть уважатися слов'янськими, що з успіхом доводить С.Вербич. Більше претендентів на іллірійську генезу маємо в Закарпатті з прилеглими територіями, переважно у Словаччині, – шість гідронімів. Зазначимо, що закарпатських теренів О.Трубачов не зачіпав. Цілком напевно це **Ториса, Тересва, Іпель**, дві назви з фракійською альтернативою: **Грон** та **Горнад**, один ілліризм має досить обгрунтовану слов'янську альтернативу – **Уж**.

З відхилених пізнішими дослідженнями "ілліризмів" чи не найбільше

давніх слов'янських утворень (**Барбара, Занів, Зон, Липа, Луква**) та, з другого боку, утворень давньоєвропейських. Серед останніх особливо цікавими є давньоєвропейсько-фракійські поєднання – своєрідні композити, у яких один корінь давньоєвропейський, а другий – фракійський: **Язестрів** (буквально "швидкий" + "швидкий": давньоєвропейським є перший корінь) та **Стрв'яж** з численними варіантами (буквально "швидкий" + "кривий": давньоєвропейським є другий корінь). Це підтверджує думку, що на більшості територій Карпатського регіону безпосередніми й контактними наступниками давньоєвропейців стали представники північнофракійських племен. Вони мали змогу не тільки засвоїти звучання давньоєвропейських назв, а й довідатися про їх значення.

Германці в Українських Карпатах з'явилися на рубежі III–II ст. до н.е. як носії поїнешти-лукашівської культури. Це були бастарни [2: 164–165]. Суперечки археологів щодо етнічної приналежності бастарнів – ("здакізовані германці", "У складі бастарнських племен були, ймовірно, різноетнічні групи: гето-дакійські, германські, кельтські" [2: 165, 187]) – топонімічно вирішуються, гадаю, на користь саме германців. При цьому бастарни були не лише у Прикарпатті, а й у Закарпатті. Там і там маємо по річці **Піскаві** (в басейні Дністра і в басейні Тиси) з виразно германською етимологією. Германським є й гідронім **Ваг** (найбільша річка Словаччини, ліва притока Дунаю). Пор. паралельну назву **Вага** для буковинської Виженки, яку вжив В. Стефанік. Менш імовірними германізмами є прикарпатські гідроніми **Молóда, Стинавка**. Також з бастарнами слід пов'язувати паралельну назву Дністра **Агалінг**, що фіксується за даними I ст., бо готи з'явилися на території України тільки в III–IV ст. Проблематику германських топонімів у Східних Карпатах докладно розглянуто в моїй статті [9: 42–45]. А суперечки археологів, дуже часті різноетнічні інтерпретації зумовлені об'єктивними труднощами у розмежуванні людності та антропогенних матеріальних речей. Археологи

далекого майбутнього, знаходячи в Одесі ХХІ ст. багатенько "Тойот" та "Самсунгів", напевно зробили б висновок про значну домішку японського етносу. Топоніми ж – це слова. Вони дають точну мовну (а отже й етнічну) адресацію, якщо точно встановлена їх етимологія. Так чи інакше германські гідроніми в Українських Карпатах належать уже до першого суперстратного (тоді як іллірійські назви – до останнього субстратного) шару слов'янської топонімії регіону.

Дещо потужнішим виявився топонімічний шар, залишений кельтами, які з'явилися у Східних Карпатах за археологічними даними одночасно з германцями, але спочатку не в Прикарпатті, а в Закарпатті. Вони проникли в Закарпаття з території сучасної Угорщини, південної Чехії і Словаччини як носії латенської культури на рубежі III–II ст. до н.е., оселившись поміж гетів і даків і зайнявши в краї панівне становище [2: 163-164, 170]. А в I ст. до н.е. вони вже були розбиті Бурбистою й розпорошені. Отже, "досить стійкий симбіоз з місцевого фракійського і прийшлого кельтського населення [...] проіснував близько 200 років" [2: 176]. Щодо Прикарпаття, то там кельти свідчать ще менше і коротший період. Припускається, що в II–I ст. до н.е. у Прикарпатському регіоні могли бути якісь невеликі групи кельтів, які жили серед місцевого населення і були ним асимільовані [2: 179]. Цим місцевим населенням були слов'яни, частина яких перебрала від кельтів їх назву, пор. українську етнічну групу **бойків** і назву кельтських племен **бойї** та **боїски**. Взагалі, археологічно германці в Карпатському регіоні перебували значно довше, ніж кельти, але топонімічно вимальовується прямо протилежна картина, бо кельтських назв у Східних Карпатах, як уже зазначалось, засвідчено більше, ніж германських.

Бойки – не єдиний етнімічний слід кельтів у Карпатах та прилеглих територіях. Приналежність до кельтів, рівняння на кельтів чимось приваблювало місцеве населення. Імовірно – вищим рівнем технічного та культурного розвитку. В усякому разі кельтське плем'я

volcae “вовки” породило назву румунів **волохи** і, відповідно, хоронім **Волощина, Валахія**. Втім, поляки цю ж назву з закономірною польською фонетичною динамікою адресували Італії: Włochy. А ті ж бойї відклалися також у хоронімах **Богемія** (стара назва Чехії) та **Баварія**. Ще одне кельтське плем'я *belgae* залишило свою назву **Бельгії**, а може й прикарпатському топоніму **Белз**. Уже не говоримо про **Галлію** – від назви найбільшого угруповання кельтів **галли**. Цей останній етнонім стосується не лише сучасної Франції, як її старовинна й урочиста назва, а й Прикарпаття, бо на разі не існує кращого пояснення назви древнього поселення **Галич**, що згодом стало столицею могутнього князівства і тому – джерелом хороніма **Галичина**. Річ у тім, що назву **Галич** має не тільки місто, а й гора в Гуцульщині та притока Сяну у його верхів'ях. Різноманітність та віддаленість цих об'єктів заперечує факт перенесення готової назви. Гадаю, все це – незалежні сліди етнічної назви кельтів. Структура топоніма **Галич** – етнонім **гал(л)** зі слов'янським неантропонімічним суфіксом **-ич**, пор. **русич, углич > улич, дрегович**. О.Пріцак приймає й перенесення до східних слов'ян ще одного кельтського етноніма – **Русь**. Однак ця гіпотеза дуже сумнівна. Ім'я **Русь** прийшло в Україну (ще до появи назви **Україна**) з південного сходу – від скіфів-іранців чи таврів-індоарійців (обидві інтерпретації належать О.Трубочову), а не з заходу (від кельтів) чи з півночі (від варягів).

Після I ст. до н. е. кельти в Карпатах і в Україні взагалі, здається, не з'являлися. Карпатські топонімічні сліди їх, які докладніше розглянуто в моїй статті [4: 49-54], не названі вище, спираються теж переважно на етноніми. Це річкові назви **Нурець** (Західний Буг), **Щирець** (Дністер) та ін. О.Стрижак активно відстоює кельтську етимологію цих назв, інші автори серйозно обґрунтовують їх слов'янське джерело. І.Железняк кельтськими вважає гідроніми на взірць **Дуброва, Дубрівка**, половина яких локалізується в Карпатах, але й тут слов'янська інтерпретація видається прийнятнішою. Пророчий вірш О.Ольжича "Галли" у своїй

другій, останній строфі містить вирок: "Ми подолаєм знов. Ще не одні нам скоряться. Над все є вірна криця. Та нам також судилося розбитися Колись і десь об гори кам'яні" [26: 39]. Подолавши Альпи (сама назва **Альпи** є кельтською), кельти і серед них галли розбилися об Карпати.

Слов'ян археологи знаходять у Прикарпатті "в останніх століттях до нашої ери", приводячи їх сюди з Мазовії та Підлісся у складі "племен пшеворської культури, що мали змішаний германо-слов'янський склад" [2:165]. За іншими даними пшеворці були тут від середини I ст. до н.е. до середини I ст. н.е. [2: 193]. Хоч у археологів етнічна суміш у межах племені (чи культури) – загальноприйнятий, здається, погляд, у родоплемінній реальності така суміш видається абсолютно неможливою. Пшеворці були просто слов'янами, широко використовуючи запозичені германські технічні надбання. При цьому вони були вже не праслов'янами, а західними слов'янами – венедями. На цьому стояв В.П.Петров, багато польських та російських учених, ця точка зору видається оптимальною й мені. І явно до пшеворців у Прикарпатті й самих Карпатах з'явилися "залишкові" праслов'яни, тобто праслов'янський етнос, що після виділення західних слов'ян ще не розділився на слов'ян південних та східних – на склавинів та антів. Серед іншого вони були носіями зарубинецької культури, яка з'явилася з археологічного погляду у Прикарпатті (з Прип'ятського Полісся) на століття пізніше від пшеворської [2: 188, 193]. Перша чверть I тис. характеризується поширенням на сході Прикарпаття пізньозарубинецької, а на заході – виниклої з неї зубрицької культури давніх слов'ян [2: 198], які успішно асимілюють різні фракійські племена, в тім числі й новоприбулих даків [2: 205-206]. Десь у III ст. пам'ятки зубрицької культури поступово трансформуються у черняхівські [2: 215, 222]. Слов'янський етнос Прикарпаття стає панівним, асимілюючи інші етноси і з праслов'янського перетворюючися в східнослов'янський: південні слов'яни, відділившись, пішли на Балкани.

Топонімічні дані в основному узгоджуються з цими археологічними

висновками, але, здається, відсувають слов'янську епоху Прикарпаття в глиб віків і не фіксують древніх західнослов'янських (пшеворських) фактів. Взагалі для топонімічної хронологізації слов'ян у Карпатах більш вагомими виявляються освоєні слов'янами дослов'янські оніми, а не питомі власні назви, які гірше піддаються адресації конкретному часові. Той факт, що в дослов'янських топонімах Прикарпаття при засвоєнні їх слов'янами ще реалізувався "закон ruki", тобто після звуків *ц, і, г, к*, відбувався перехід *s* у *х*, а в Закарпатті він не реалізувався, засвідчує, що слов'яни в Закарпатті більш-менш міцно осіли щонайменше на тисячу років пізніше, ніж у Прикарпатті. Адже цей "закон ruki", як відомо, належить до дуже давніх слов'янських процесів. Пор. реалізацію іллірійського та фракійського гідронімів – у Прикарпатті **Терехва** (притока Південного Бугу в Летичівському районі Хмельницької області), **Черхава** (Львівська область); у Закарпатті – **Тересва** (притока Тиси в Закарпатській області), мад. *Kőgös* (теж притока Тиси). У Прикарпатті перехід *s* > *х* здійснюється, у Закарпатті – ні (докладніш і з рядом інших прикладів: [20: 159-160]). Для Закарпаття найістотнішою хронологізуючою зміною є метатеза початкових **olt-*, **ort-* у запозичених топонімах. Ця зміна відбулась не пізніше V–VI ст. н.е., пор. фракізм **Латориця** (**olt-* > *Lat-*), давньоєвропеїзми **Лаборець** (**albh* – "білий" > *Lab-*), **Ракум** (**or* "текти") тощо. Тобто навіть цих фактів вистачає для твердження, що в Прикарпатті слов'яни з'явилися ще в I тис. до н.е., можливо в середині цього тисячоліття. У Закарпатті ж вони з'явилися не пізніше середини I тис. уже н.е. А це – лише невелика частинка таких чи подібних топонімічних аргументів.

Що ж до питомих слов'янських гідронімів та оронімів в Українських Карпатах, то їх дуже багато, що документує тривалість і – від появи – безперервність перебування тут слов'ян. Слов'янських гідронімів в Українських Карпатах більше 90%. Оронімів, які вивчені значно гірше, трохи (але не набагато) менше. Проте зрозуміло, що не всі ці 90%

карпатських топонімів є древніми, праслов'янськими. Виділяючи найдавніші, безперечно праслов'янські гідронімічний та оронімічний шари, спираємося на такі засади.

1. Всеслов'янська представленість тих чи тих топонімів узагалі, а геологічно регламентованих оронімів зокрема, не може слугувати доказом праслов'янського буття цих власних назв саме як власних. Загальнослов'янська поширеність може доводити (але не обов'язково доводить) праслов'янську адресацію лексеми, але не конче – в її онімічній функції. Праслов'янський апелятив міг онімізуватися у багатьох, навіть в усіх слов'янських мовах у процесі незалежного розвитку, уже після розпаду праслов'янської єдності. Особливо це стосується географічних термінів.

2. Основним доказом віднесення гідроніма чи ороніма до праслов'янської давнини є його структурна, семантична та, з меншою аргументаційною силою, фонетична й морфологічна архаїка. Надійно праслов'янськими можна визнати топоніми, утворені за допомогою генетично слов'янських морфем (рідше – запозичень ще праслов'янської доби) шляхом застосування словотвірних типів, які нині припинили функціонування чи істотно його видозмінили. Отже, йдеться про нерегулярність структури (з сучасного погляду), непродуктивність словотвірних типів і засобів, досить часто – зникнення твірних апелятивів. Слов'янські утворення продуктивними в історичний час слов'янськими словотвірними типами не можуть уважатися безумовно праслов'янськими незалежно від ступеня їх слов'янського поширення. Такі утворення можна визнати тільки "умовно праслов'янськими", тобто такими, що могли з'явитися в праслов'янські часи, але так само могли утворитись і в окремих слов'янських мовах.

3. Некоректно визнавати за праслов'янські гідроніми й ороніми, які були успадковані праслов'янами від своїх попередників, тобто в межах Карпатського регіону трипільців, давньоєвропейців та фракійців. Ці

успадковані топоніми функціонували в праслов'янській мові (і саме тому не позникали), зазнавали в ній різноманітних слов'янських фонетичних та словотвірних трансформацій, народноетимологічних осмислень, однак генетично вони праслов'янськими не є.

Керуючись цими засадами, автор в уже опублікованих своїх роботах обґрунтував праслов'янську давність (чи приєднався до концепцій такого обґрунтування – як правило, з певними уточненнями) східнокарпатських гідронімів **Бодрог** (права притока Тиси в Словаччині), **Боржава** (теж права притока Тиси), **Сучава** (права притока Серету на Буковині), закарпатської гідрогрупи **Удава**, **Ондава**, **Удоч**, групи назв типу **Славець** та **Ославець**, гідронімічної групи **Брусниця** (обидві останні групи є і в Прикарпатті, і в Закарпатті), гідронімічних утворень типу **Люта**, **Лючка**. Також приєднався до виділених О.Трубачовим у Прикарпатті праслов'янських гідронімів **Сопіт** (додано й **Шепіт**), **Звір** (додано **Ізвір**, **Звораш**, **Звараш**), **Заболя**, **Соболь**, **Стебник**. До праслов'янських включено також гідроніми **Тисмениця**, **Зелемня**, **Суржа**, **Чута**, **Міхідра** [12: 42-47]. У межах Українських Карпат можна віднайти ще десятки гідронімів – яскравих претендентів на праслов'янську давність.

Чимало їх є і серед оронімів, причому практично кожен праслов'янський оронім – це величенька група тотожних чи розмежованих означеннями або суфіксальними добудовами власних назв, а також і відповідний оротермін. У цьому плані виділяються **назви Кичера**, **Жбир**, **Грунь** (близько сотні назв), **Грегит**, **Клива** (варіант – **Глифа**), **Глюжа** [10: 17-24]; **Діл**, **Осій**, **Присліп** [13: 153-156]; **Отрит** [20: 162-163]; **Вертіп** (і оротермін **вертеп**), **Говда**, **Пікуй**, **Бороло**, **Говерла**, **Ворохта**, **Парашка**, перевал **Дукля** [15: 53-58].

Наявність такого виразно праслов'янського шару гідронімів та оронімів засвідчує, що праслов'яни ще до їх поділу на східних та південних (але вже, очевидно, після виділення західних) тривалий час перебували в Карпатах. У Карпати вже сформований праслов'янський

етнос прийшов з рівнинної місцевості – з Наддніпрянщини. При цьому майже всі пов'язані з праслов'янськими гідронімами та оронімами географічні терміни належать до слів, які С.Б.Бернштейн визначив як карпатизми. А карпатизми, на думку вченого, як правило, є давніші за балканізми. Тобто саме Карпати були одним з тих місць, де праслов'яни розділилися на східних та південних – перші залишилися на місці, а другі пішли на Балкани.

Решта слов'янських гідронімів та оронімів у Східних Карпатах – то вже генетично українські назви. І гідронімів та оронімів українського постання тут мінімум по вісім тисяч. Топоніми, що не мають спеціальних ознак древності, не обов'язково є молодими. Назви з прозорою етимологією й семантикою, регулярним словотвором і фонетикою можуть теж бути древніми, але доказовість цього твердження тут послаблюється, а то й зовсім зникає. Поза тим треба зважати на масштаби, на кількості назв. Потужність українського топонімічного шару в Східних Карпатах засвідчує як древність, так і безперервність і численність слов'янської людності в регіоні. І після остаточного розпаду праслов'янської єдності ця людність була тут українською. Є й певні структурні та семантичні показники пізнішої появи назв. Це чимала представленість відантропонімічних (власницьких) назв та назв метафоричних. Останні особливо поширені серед бойківських оронімів (**Вінець, Ребро, Сідло, Стіг, Чоло, Яйце** тощо). Це пізніші суфікси, як бойківське **-ат, -ят** (**Гургулят, Яремчат**), складні суфікси (**-овець, -инепь, -анка, -івка, -оватка** та ін.).

Полонізмів, якщо не зважати на пізніші офіційні записи, спеціально сполонізовані, дуже мало. Одним з давніших є, гадаю, оронім **Крента**. Усі східнослов'янські інтерпретації цієї назви слід визнати невдалими.

Залишається сказати про пізніші топонімічні суперстрати в Українських Карпатах. Це мадярські та румунські топоніми. Перші наявні лише в Закарпатті та прилеглих теренах Словаччини. Вони не могли

з'явитися раніше кінця IX ст., коли сюди прибули самі мадяри. Слов'яни заселяли на той час Закарпаття мінімум 500 років і мали міцну топонімічну систему. В цьому плані найцікавішими і найпоказовішими є не власне мадярські назви, а мадярські адаптації слов'янських назв, особливо – з носовими голосними. В українців Закарпаття ці голосні були ще живими, коли туди прийшли мадяри. Мадяри засвоїли кілька назв ще з носовими голосними, законсервувавши їх звучання досі, як у гідронімах **Ондава**, **Унг**. У слов'ян тут носові позникали, маємо форми **Удава**, **Уж**, про які вже йшлося вище. Як правило, мадярські гідроніми та ороніми Закарпаття виявляються перекладами, адаптаціями чи субституціями українських назв, що показано зокрема В.Німчуком [25:20-28]. Звичайно, тут є й топоніми суто мадярської генези, як потік **Чургут** у басейні Тиси (Тячівський район) < мад. csorgó "жолоб". Оронім **Салашул** < мад. szallas "колиба" з румунським артиклем-суфіксом -ул є цікавим фактом мадярсько-румунської взаємодії в Закарпатті.

Значно складнішою є проблема румунського суперстрату в Українських Карпатах. Румунські гідроніми та ороніми тут займають значно ширші терени і є їх значно більше. Немає й точно визначеної "дати приходу". Аналізуючи цю проблему, слід узяти до уваги, що румунські (належні до романської мовної групи) топоніми ніяк не пов'язані з давніми, ще дослов'янськими фракійськими назвами у Східних Карпатах. На Буковині, де румунських назв найбільше (до 8%), для жодного румунізму не вдалося довести його існування в XII ст. [3: 10-25]. Хоч поширена в минулому кваліфікація всякої незрозумілої назви (пор. **Ґрунь**, **Сигла**) як румунізму вже втратила свою привабливість, румунських з походження чи румунізованих слов'янських назв в Українських Карпатах чимало. І територіально це, крім Буковини, також Закарпаття та галицька Гуцульщина і (в значно меншій мірі) Бойківщина та Лемківщина. Пор. за матеріалами С.Грабця, гідроніми: **Акра**, **Лунга**, **Путреда**, **Стримба** – рум. acru "кислий", lung "довгий", putred "гнилий", strîmb "кривий"; ороніми:

Балтагул, Бребенескул, Жапул, Кукул, Ротундул – рум. *baltag* "топірець", *brebenea* "ряст", *jar* "німечний дід", *susă* "відокремлена гора", *rotund* "круглий". Крім артикля **-ул**, який у власних назвах фактично стає суфіксом, у гідро- та оронімії Українських Карпат наявні й інші румунські суфікси, зокрема **-оса, -аска, -ішора** (і **-ора** як фракійська спадщина), **-ата, –луй, -ура**, які долучаються як до румунських, так і до українських твірних основ, тобто творять румунські топоніми або слугують засобами румунізації українських. Загалом румунський внесок у топонімію Українських Карпат є досить помітним. Однак ні перебільшувати його, ні приписувати йому глибоку давність підстав немає. Хронологічно він простягається навряд чи давніше за мадярський.

Таким чином, топонімічні дані загалом узгоджуються з археологічними в інтерпретації етнічної історії Українських Карпат. Найпомітніша розбіжність торкається появи тут слов'ян, які в Прикарпатті з огляду на топонімічні дані були вже в середині I тис. до н.е. При цьому йдеться не про пшеворську культуру, пов'язану із західними слов'янами, а про зарубинецьку ті інші, до яких належали предки східних слов'ян. Розпад праслов'ян призвів зрештою до того, що Східні Карпати за етнічним складом населення стали саме Українськими Карпатами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербич С.О. Іншомовні елементи в топонімії Прикарпаття: Спроба генетичної характеристики // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наук. семінару. – К., 2001.
2. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: У 4 т. / Гол. ред. С.Павлюк. – Львів, 1999. – Т.І. Археологія та антропологія.
3. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., 1973.
4. Карпенко Ю.О. Кельтська гідронімія в Східних Карпатах // Слов'янський збірник. – Одеса, 1997. – Вип.3. Та ж стаття:

Слов'янська ономастика: Зб. наук. праць на честь П.П.Чучки. – Ужгород, 1998.

5. Карпенко Ю.О. Фракійська гідронімія Українських Карпат // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса, 1998. – Вип.5.
6. Карпенко Ю.О. Некарпатські назви Карпат // Записки з ономастики. – Одеса, 1999. – Вип.1 Ця ж стаття: Древні попередники ороніма Карпати // *Onomastické práce*. – Praha, 2000. – Sv.4.
7. Карпенко Ю.О. Проблема фракійської оронімії Українських Карпат // Записки з ономастики. – Одеса, 1999. – Вип.2.
8. Карпенко Ю.О. Проблема іллірійської гідронімії в Українських Карпатах: Іллірійське чи словенське? // Записки з ономастики. – Одеса, 1999. – Вип.3.
9. Карпенко Ю.О. Проблеми германської гідронімії Українських Карпат // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса, 1999. – Вип.6.
10. Карпенко Ю.О. Праслов'янська оронімія Українських Карпат // Записки з українського мовознавства. – Одеса, 1999. – Вип.7.
11. Карпенко Ю.О. Іллірійська проблематика гідронімії Українських Карпат // Записки з українського мовознавства. – Одеса, 1999. – Вип.8.
12. Карпенко Ю.О. Праслов'янська гідронімія в Українських Карпатах // Мова. – Одеса, 1999. – С 3-4.
13. Карпенко Ю.О. Карпатська оронімія: Древні українсько-болгарські зв'язки // Наша школа. – Одеса, 1999. – № 2-3.
14. Карпенко Ю.О. Оронім Карпати // *Acta onomastica*. – Praha, 1999. – R.40. Ця ж стаття: Про назву Карпати // Збірник лінгвістичних праць до 60-річчя О.А.Колесникова. – Ізмаїл, 2000.
15. Карпенко Ю.О. З праслов'янської оронімії Східних Карпат //

- Записки з українського мовознавства. – Одеса, 2000. – Вип.9.
16. Карпенко Ю.О. Давньоєвропейська гідронімія в Українських Карпатах // Мовознавство. – 2001. – № 6.
 17. Карпенко Ю.О. Прослідки доіндоєвропейської оронімії в Українських Карпатах // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса, 2001. – Вип.2.
 18. Карпенко Ю.О. Проблема давньоєвропейської гідронімії в Українських Карпатах (2) // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса, 2001. – Вип. 3.
 19. Карпенко Ю.О. Проблема давньоєвропейської гідронімії в Українських Карпатах (1) // Мова. – Одеса, 2001. – № 5-6.
 20. Карпенко Ю.О. Праслов'яни в Українських Карпатах: Свідчення гідро-та оронімії // В пространстве филологии. – Донецьк, 2002. Ця ж стаття: Мовознавство: Доп. та пов. на IV Міжнародному конгресі українців. – К., 2002.
 21. Козлова Р.М. Про походження деяких оронімів карпатського ареалу: Карпати, Горгани // Мовознавство. – 1987. – № 2.
 22. Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов: Названия рельефов // Полесье. – М., 1968.
 23. Михальчук О.І. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я // Мовознавство. – 1997. – № 2-3.
 24. Мосенкіс Ю.Л. Проблема реконструкції мови трипільської культури: Автореф. дис. ... доктора філол.наук. – К., 2002.
 25. Німчук В.В. З історичної топонімії Закарпаття // Питання сучасної ономастики. – К., 1976.
 26. Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава; Пряшів; Лондон, 1991.
 27. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч.2.
 28. Петров В. Походження українського народу. – К., 1992.
 29. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини. – 2-е вид. –

Вінніпег, 1962.

30. Словник гідронімів України. – К., 1979.
31. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968.
32. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). – К., 1998.
33. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд /Под ред.,О.Н.Трубачева. – М., 1980. – Вып.7.
34. Dicționarul limbii române moderne. – București, 1958.
35. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950.
36. Udolph J. Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. – Heidelberg, 1979.